

DE EERSTE WERELDOORLOG EN HET INTERBELLUM

Frank van Doorn (auteur)
Ruud van Nooijen (tweede lezer)
14 november 2013

Samenvatting

In de eerste helft van de twintigste eeuw werden twee van de grootste en dodelijkste conflicten in de menselijke geschiedenis uitgevochten: de Eerste Wereldoorlog – de ‘Grote Oorlog’ – van 1914-1918 en in het verlengde daarvan de Tweede Wereldoorlog van 1939-1945. Nederland ontkwam weliswaar aan de verwoestingen van de Eerste Wereldoorlog, maar het werd samen met de rest van West-Europa meegesleurd in de Tweede. Tijdens de Eerste Wereldoorlog bleef Nederland neutraal, maar aangezien het land zich praktisch middenin het oorlogstheater bevond, waren de effecten van de oorlog ook hier merkbaar.

Door de neutraliteit wordt soms de indruk gewekt dat er in deze jaren niets gebeurde in Nederland. Daardoor is het een relatief onbekende periode gebleven en vergeleken met het buitenland bleef het in Nederland betrekkelijk kalm. Dit blijkt duidelijk uit de beschikbare literatuur en de geringe invloed die de oorlog heeft nagelaten in de Nederlandse cultuur. Ook in Boxtel en Liempde werd de oorlog niet als een buitengewoon zware tijd beleefd. Er was sprake van inkwartiering en de blokkades leidden onvermijdelijk tot economische schommelingen, maar deze behelsden nooit tot de ontwrichting van het dagelijkse leven. Het was eigenlijk pas tijdens het Interbellum, toen Nederland meegesleurd werd in de Grote Depressie, dat de langetermijengevolgen van de oorlog zich het duidelijkst lieten blijken.

Door de geringe invloed van de oorlog op het dagelijkse leven in Boxtel en Liempde zal in dit bestek de focus meer liggen op de omstandigheden hoe Nederland uit de oorlog wist te blijven en hoe de jaren van het Interbellum werden beleefd.

1. Achtergronden

Aan de Eerste Wereldoorlog ligt een complexe voorgeschiedenis ten grondslag en het vroegste begin daarvan wordt doorgaans gelegd bij het Congres van Wenen van 1814-1815. Na de overwinning op Napoleon werd toen door de Europese grootmachten een nieuwe internationale orde in het leven geroepen om een machtsevenwicht op het continent te bewaren. In dit ‘Concert der Machten’ werden vooral Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Pruisen, Oostenrijk en Rusland verantwoordelijk gehouden voor het waarborgen van een onderling evenwicht. Idealiter werd daarmee de vrede gewaarborgd. Het Koninkrijk der Nederlanden, sinds 1815 aangevuld met de Oostenrijkse Nederlanden (ruwweg België en Luxemburg) was hierbij een secundaire positie toebedeeld als middelgrote macht die een eventuele Franse dreiging in het noorden moest opvangen (politiek stormachtig Frankrijk bleef gedurende de gehele negentiende eeuw een voortdurende bron van spanningen voor het buitenland).

Alle Europese grootmachten koesterden toekomstplannen die hoe dan ook altijd ten koste van elkaar gingen. Deze onverenigbare ambities joegen een groot aantal politieke en diplomatieke crises aan die bijdroegen aan de competitieve sfeer in Europa (en dus ook in de rest van de wereld). Het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Rusland schiepen de grootste koloniale en continentale rijken die ooit hebben bestaan en tussen hen bestond voortdurend onenigheid over de reikwijdte van elkaars invloed. Disputen over koloniën, invloedssferen, de gevoerde buitenlandse politiek, alliantieverplichtingen en onenigheid over de toekomst van het failliete, maar strategisch gelegen Ottomaanse Rijk karakteriseerden de betrekkingen tussen de grootmachten die daardoor sterk veranderlijk waren. De laatste eenwordingsoorlogen van Italië (1859-1871) en de eenwording van Duitsland in 1871 verdrukten Oostenrijk-Hongarije

als grootmacht in Centraal-Europa en brachten nieuwe permanente verschuivingen teweeg in het diplomatieke landschap. Alsof dat nog niet genoeg was, gedroeg het nieuwe Duitse Rijk – ‘de puber van Europa’ – zich in haar buitenlandse betrekkingen hoogst onvoorspelbaar, wat alleen maar verder bijdroeg aan de onzekerheid. Desondanks wisten de grootmachten van 1871 tot 1914 een relatief vreedzaam klimaat te bewaren.

Geen enkele alliantie tussen de grootmachten kon om deze redenen logisch worden genoemd. Door de jaren heen wisselden ze naar gelang de relaties tussen de regeringen verbeterden of verslechterden. Toen de oorlog in augustus 1914 uitbrak, was het alliantiesysteem uiteengevallen in twee kampen, met het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Rusland en Servië aan de ene kant (de Ententemachten), en Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië aan de andere kant (de Centrale Machten).¹ De moord op de Oostenrijks-Hongaarse troonopvolger aartshertog Franz-Ferdinand op 28 juni 1914 door de Servische nationalist Gavrilo Princip en de verwerping van het ultimatum aan Belgrado was reden voor Oostenrijk-Hongarije om Servië de oorlog te verklaren. Rusland verklaarde als Servische geallieerde daarop Oostenrijk-Hongarije de oorlog en bewapende zich tegen Duitsland, vlak voordat de Duitse regering (als Oostenrijks bondgenoot) Rusland de oorlog verklaarde. De Fransen, als Russische geallieerde, verklaarde daarop Duitsland de oorlog, wat weer werd beantwoord met een oorlogsverklaring door Berlijn aan Parijs.

De Duitsers rekenden erop dat de Russische oorlogsmachinerie door de enorme afstanden op het Russische spoorwegennet te log was om snel tot de aanval over te gaan. Nog voordat het Duitse leger tegen de Russen ingezet werd, konden de Fransen al worden verslagen, zo was het idee, waarna het Duitse leger per trein dwars door Duitsland naar het oostfront werd gestuurd. Om Parijs zo snel mogelijk in te nemen, moesten de Duitsers om de fortificaties van Lotharingen heen manoeuvreren en dat betekende dat het leger dwars door neutraal België en Zuid-Limburg trok. Hoewel Zuid-Limburg werd ontzien, liepen de Duitsers België grotendeels onder de voet en dat kwam hen al enkele dagen na de oorlog met Frankrijk te staan op de oorlogsverklaring van Londen aan Berlijn die zich tot dan toe garant had gesteld voor de Belgische neutraliteit. De Eerste Wereldoorlog, bedoeld als een korte oorlog om openstaande rekeningen in één keer met elkaar te vereffenen, was begonnen.

2. De Nederlandse ‘afzijdigheidspolitiek’

Waar bleef Nederland in dit diplomatieke mijnenveld? In de negentiende eeuw was Nederland niet meer de dominante handelsmacht van voorgaande eeuwen, maar over de grenzen bleef het land niettemin een belangrijke rol vervullen op de financiële markt en in de handel met het geïndustrialiseerde Duitse achterland. En voor al haar handels- en geldtransacties was Nederland – evengoed als ieder ander land – het meeste gebaat bij internationale stabiliteit. Sinds het erkennen van de Belgische onafhankelijkheid in 1839², was het land niet meer betrokken geraakt in een oorlog en dat wensten Koningin Wilhelmina en de regering onder P.W.A. Cort van der Linden (premier van 1913 tot 1918) zo te houden. Met Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk werden namelijk goede relaties onderhouden waar moeilijk afstand van gedaan kon worden. Nederland bevond zich bovendien op de grens tussen de Britse en Duitse invloedssferen: tot op het hoogste niveau in Den Haag was Nederland verdeeld in groepen die zich vanwege economische, militaire of geopolitieke overwegingen pro-Duits of pro-Entente verklaarden. Daarnaast bestond er een invloedrijke anti-oorlogsbeweging in de linkerhoek van de politiek die helemaal geen voorkeur uitsprak. Nederland nam om deze redenen geen deel aan de allianties tussen de Europese grootmachten en verkoos het om

¹ Mede vanwege grensconflicten met Oostenrijk-Hongarije en onenigheid over de interpretatie van hun alliantie, vocht Italië vanaf mei 1915 aan de zijde van de Entente. Bulgarije en het Ottomaanse Rijk sloten zich in de loop van 1914 en 1915 aan bij de Centrale Machten. Aan de zijde van de Entente sloten zich in de loop onder andere ook België, Griekenland, Roemenië, Portugal, de Verenigde Staten, Brazilië, Japan en China aan.

² België scheidde zich in de Belgische Revolutie van 1830-1831 af van het Koninkrijk der Nederlanden, maar het zou pas tot het ondertekenen van het Verdrag van Londen in 1839 duren voordat Nederland de Belgische onafhankelijkheid erkende.

evenals België en Luxemburg neutraal te blijven. Dat betekende echter ook dat Nederland op geen enkele manier de indruk mocht wekken het ene of het andere oorlogvoerende kamp op wat voor manier ook te steunen.

Het was niet uit respect voor haar neutraliteit dat Nederland buiten schot bleef: dat had België tenslotte ook niet gered. Het mag überhaupt opmerkelijk worden genoemd, want Nederland had met haar havensteden voor zowel de Duitsers als de Britten net zo veel strategische waarde als België. De Britten en de Duitsers konden Nederland gebruiken als vooruitgeschoven bolwerk om de ander aan te vallen, of om op zijn minst de waardevolle havens, mondingen van de grote rivieren en spoorlijnen veilig te stellen.

Voor zowel de Entente als de Centrale Machten bracht de Nederlandse neutraliteit echter meer voordelen met zich mee. Voor de Duitse bevoorrading was Rotterdam van wezenlijk belang en deze vond nota bene goeddeels plaats over één van de hoofdverbindingen tussen Rotterdam en de Duitse grens: de spoorlijn Boxtel-Wesel. Zolang Nederland uit de oorlog bleef, stond die bevoorrading over het spoor niet bloot aan vijandelijk vuur en kon Nederland blijven fungeren als een Duitse 'levensader'. Een Duitse bezetting in Nederland had bovendien een significant deel van de Duitse legermacht aan het front onttrokken om de Nederlandse kusten tegen Britse aanvallen te verdedigen.

Voor de Entente garandeerde de Nederlandse neutraliteit anderzijds dat de haven van Rotterdam uit handen van de Duitsers bleef. Dat Rotterdam fungeerde als Duitse doorvoerhaven was een probleem, maar de Nederlandse regering bleek zich ondanks haar neutraliteit in toenemende mate te conformeren aan de wensen van de geallieerden. Toen Nederland zich dus stilzwijgend neerlegde bij de Britse blokkadepolitiek op de Noordzee, was er voor de geallieerden geen reden om Nederlandse medewerking af te dwingen door middel van een militaire bezetting. Uit propagandistisch oogpunt was het bovendien bijzonder ongepast om de internationaal veroordeelde Duitse inbreuk van de Belgische neutraliteit te beantwoorden met een Geallieerde inbreuk van de Nederlandse. Dit had Nederland hoogstwaarschijnlijk in de armen van Duitsland gedreven en de bevochten frontlijnen ook voor de Entente aanzienlijk verlengd.³

Om deze redenen steunden zowel Berlijn en Londen de Nederlandse afzijdigheidspolitik en stelden beide regeringen zich vooral in de eerste jaren van de oorlog nog toegeeflijk op naar Den Haag wanneer deze genoegdoening eiste voor eventuele geleden schade.⁴

3. Mobilisatie van het leger

Dat de Nederlandse neutraliteit gespaard bleef, betekende echter niet dat Nederland aan de gevolgen van de oorlog ontkwam. Aan alle grenzen werd Nederland omringd door oorlogvoerende landen en dat kon niet anders dan ingrijpende gevolgen hebben voor de handel, economie en maatschappij. Op 31 juli 1914 werd in reactie op de toenemende internationale spanningen de mobilisatie van het leger afgekondigd.⁵ Noord-Brabant werd door de regering in staat van oorlog en kort daarop in staat van beleg verklaard, gezien haar ligging ten opzichte van het front in Vlaanderen. Het burgerlijk bestuur kwam hier wederom onder militair gezag te staan.⁶

Als nationaal bolwerk kregen de gemilitariseerde delen van Noord-Brabant en geheel Limburg te maken met inkwartieringen die een zware aanslag pleegden op het dagelijkse leven. De duur van de inkwartieringen wisselde sterk. Terwijl sommige soldaten de gehele oorlog in Brabant doorbrachten, werden anderen na enkele maanden weer overgeplaatst. Ook Boxtel en Liempde

³ D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek*, Utrecht, Uitgeverij het Spectrum, 1995, 2006, pp. 70-71.

⁴ Het ging dan vooral om de compensatie voor Nederlandse schepen die waren gevorderd, getorpedeerd, of op zeemijnen waren gelopen.

⁵ J. Coenen, *Baanderheren, boeren & burgers. Een overzicht van de geschiedenis van Boxtel, Liempde en Gemonde*, Boxtel, Æneas, 2004, p. 353.

⁶ R. van Uytven, e.a., *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, Leuven, Waanders Uitgevers, 2011, p. 642.

kregen hiermee te maken. De militairen van het Eerste Regiment Huzaren (Cavalerie) werden vanaf ongeveer juli 1916 ondergebracht in de voormalige Margaretha-bewaarschool van de protestantse gemeente, gelegen aan de Breukelsestraat, nabij de Ons Doelstraat. De Diaconie van de protestantse gemeente (eigenaar van de school) ontving daar wegens huur een bedrag voor van vijf gulden per week.⁷ Bij brief van 23 april 1917 vorderde generaal Piepers bovendien het voorlokaal van de woning van Pieter van de Ven aan de Markt van Boxtel (op de plaats van het huidige appartementencomplex *De Croon*), om hier een verpozingslokaal voor cavalerieofficieren in te richten. In *Hotel de Kei* ging een jaar later de eerste opleiding van de pas opgerichte *School voor Verlofsofficieren* [reserveofficieren] *der Cavalerie* van start onder leiding van ritmeester Adolph Blussé van Oud Alblas.⁸

De Nederlandse generale staf onder leiding van opperbevelhebber C.J. Snijders was zich er pijnlijk van bewust dat het Nederlandse leger ingeval van oorlog geen schijn van kans maakte. Het Nederlandse leger verkeerde in betere staat dan het Belgische en profiteerde van een goede infrastructuur, maar was kleiner, lukraak uitgerust en de bevoegdheden van het leger ten opzichte van de civiele autoriteiten waren nooit duidelijk omschreven, waardoor er tussen het leger en de gemeenten in de gemilitariseerde gebieden continue onenigheid bestond.⁹ Mocht het tot oorlog komen, dan kon het leger ook niet terugvallen op de Hollandse Waterlinie en de inundatie van de polders. De vestingwerken van de Linies waren sterk verouderd en de regering wilde inundatie van de polders te allen tijde voorkomen vanwege de immense gevolgschade die dit op lange termijn met zich meebracht.¹⁰

Afhankelijk van wie de aanvallende partij zou zijn, moest de regering haar betrekkingen naar het andere oorlogvoerende kamp vriendschappelijk houden om daarop dus militair terug te kunnen vallen: mochten de Duitsers aanvallen, dan moest het Nederlandse leger kunnen rekenen op Britse versterking en vice versa. Dit was in het bijzonder één van de concrete argumenten van de regering om de neutraliteit zeer strikt te hanteren.

4. Vluchtelingenopvang en grensbewaking

De schending van de Belgische neutraliteit leek de mobilisatie van het leger te rechtvaardigen. Niet alleen was de oorlog in België een aankondiging van wat Nederland misschien te wachten stond, maar de Duitse inval genereerde ook een massale Belgische vluchtelingenstroom die naar Nederland uitweek. Na de beschieting van Antwerpen in het eerste oorlogsjaar zochten circa vijfhonderdduizend Belgen een veilig heenkomen over de grens en zij werden in eerste instantie in Noord-Brabant opgevangen. Het Nederlandse leger maakte zich met name in het gecontroleerd toelaten en doorverwijzen van deze toestroom verdienstelijk. De meesten keerden na een paar weken weer terug naar huis, maar grote aantallen vluchtelingen bleven achter: tot het einde van de oorlog telde het vluchtelingenkamp te Uden alleen al meer dan tienduizend zielen.¹¹ De enorme aantallen vormden vanwege de opvangkosten en hun levensonderhoud een zware aanslag op de Nederlandse samenleving, bevoorrading en staatskas.

De Duitse inval in België genereerde niet alleen vluchtelingen, maar ook een toestroom van Belgische jongemannen die zich via Nederland en het Verenigd Koninkrijk bij het Belgische Leger aan de IJzer wilden melden. Omdat het verlenen aan hulp van Belgische militairen in

⁷ P. Dorenbosch, *Boxtel in oude ansichten*, Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1974, item 12/Informatie aangeleverd door R. van Nooijen.

⁸ Ibidem.

⁹ P. Moeyes, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918*, Amsterdam, Uitgeverij De Arbeiderspers, 2001, pp. 62-69.

¹⁰ Moeyes, *Buiten schot*, pp. 45-46.

¹¹ Uytven, *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, p. 642. Op donderdag 8 oktober 1914 brandde in Boxtel de strohulzenfabriek van Van Rijckevorsel aan de Brugstraat uit. Ernaast bevond zich een loods waarin Belgische vluchtelingen waren ondergebracht. Deze werden allen gered en elders ondergebracht. T. van den Aker en P. van Oers, P., *Boxtel: Kijk nòu 'ns! Verkenning van Boxtel – met woord en beeld – in verleden en heden*, Boxtel, Stichting/Weekblad Brabants Centrum, 2002, item 38/*Algemeen Handelsblad*, vrijdag 9 oktober 1914: informatie aangeleverd door R. van Nooijen.

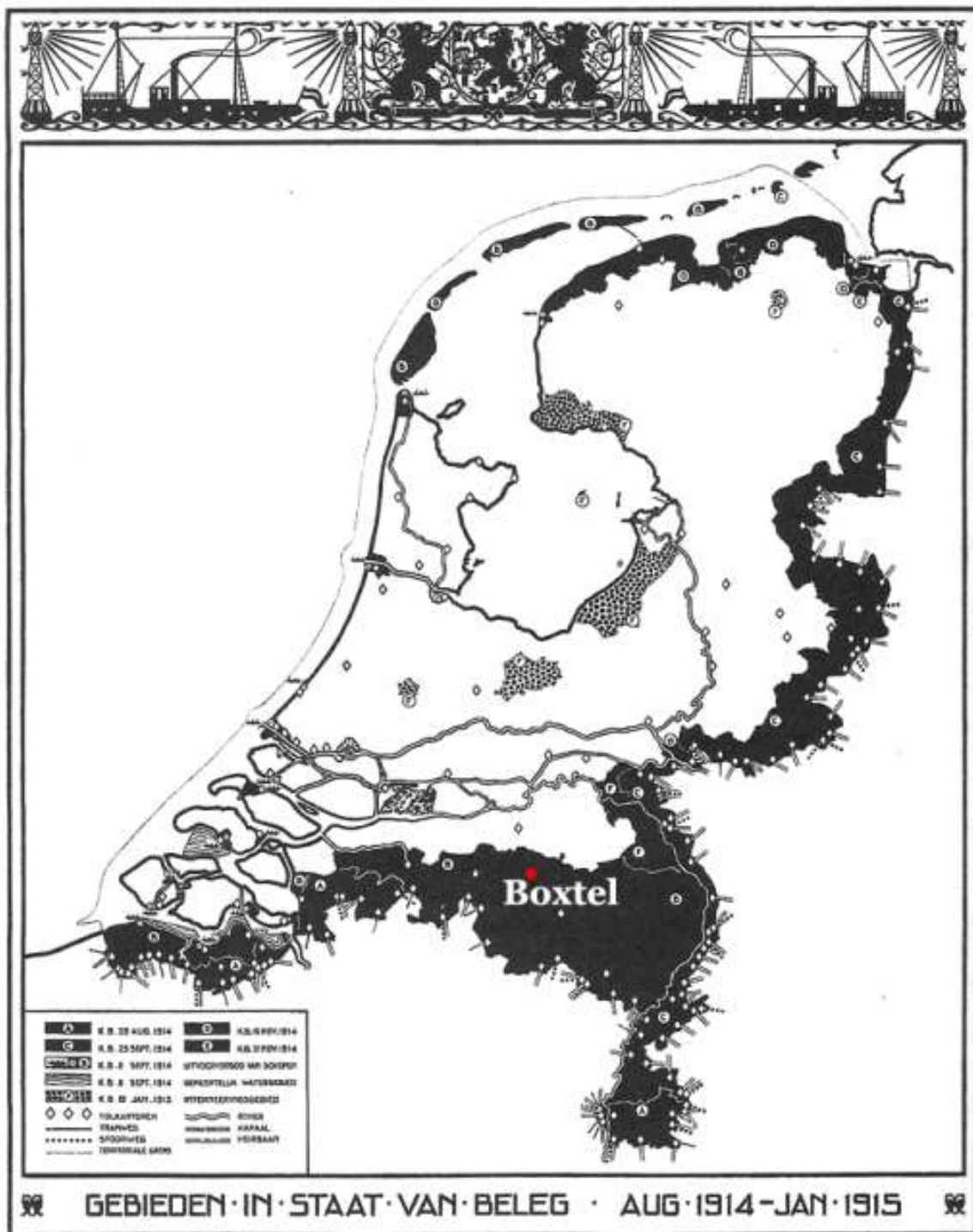
strijd was met de neutraliteit, werden deze militairen onmiddellijk geïnterneerd. Door de grootschalige smokkel in wapens en proviand over de grenzen ontstond in Nederland een levendige zwarte markt die zowel de Ententemachten als de Duitsers werd gehegeld, maar waar beide kampen ook van probeerden te profiteren. Het tegengaan van deze smokkel was verreweg de belangrijkste functie die het Nederlandse leger tijdens de oorlog vervulde.

De belangrijkste maatregel tegen de uitstroom van potentiële vijandelijke strijdkrachten en smokkel kwam echter van het Duitse leger. Zij lieten de Nederlands-Belgische grens hermetisch sluiten met honderden kilometers meervoudige prikkeldraadversperringen – de *Todesstreifen* of ‘Draden des Doods’ – waar tweeduizend volt op kon worden gezet. Deze versperringen zouden in totaal tussen de enkele honderden tot drieduizend slachtoffers hebben geëist. Het ging hierbij vooral om Belgen, maar ook om enkele Nederlanders die de draden te dicht waren genaderd.¹²

¹² Moeyes, *Buiten schot*, pp. 126-129. Door het kronkelige verloop van de grens werd de draad op sommige plaatsen dwars door dorpen, straten en akkers aangelegd. De trappistenabdij in de Achelse Kluis verloor zo zijn op Nederlands gebied liggende tuin kwijt. De stroom werd aangeleverd door fabrieken langs de grens en speciale, op olie gestookte generatoren.

Kaart van gemobiliseerd Nederland. De vlaggetjes markeren de legeringsgebieden van de divisies van het veldleger. In Noord-Brabant staat het hele gebied ten zuiden van 's-Hertogenbosch als zodanig gemarkeerd. Hieronder vallen Vught, Sint-Michielsgestel, Oisterwijk en Bostel (in rood). Dit zijn tevens de dorpen rondom de knooppunten van de zuidelijke spoorlijnen.
 Bewerking van: Moeyes, Buiten schot, p. 70.

*De afkondiging van het staat van beleg kort na de mobilisatie bracht de grensgebieden onder direct militair gezag. Van de kaart valt af te leiden dat Boxtel (rood) binnen de militaire zone valt.
Bewerking van: Moeyes, Buiten schot, p. 72.*

5. Economische gevolgen

Het oproepen van dienstplichtige inwoners voor militaire dienst had desastreuze gevolgen voor de Brabantse economie, aangezien ze op de boerenbedrijven en in de fabrieken slecht misbaar

waren. Ook in Boxtel en Liempde was er sprake van leegloop van arbeidskrachten. De Britse zeeblokkade en Duitse duikbootaanvallen bemoeilijkten bovendien de scheepvaart van en naar Nederlandse havens. Een direct gevolg van de daardoor stagnerende economie was een toename van de al grote werkloosheid. In Boxtel werd dit door de gemeente opgevangen door een werklozenfonds op te richten en als vorm van werkverschaffing een project op te stellen ter verbetering van de waterlozing. De werkloosheid nam in 1915 geleidelijk af door de groeiende vraag naar arbeid als gevolg van de mobilisatie van de plaatselijke mannelijke bevolking die doorgaans elders werd ingekwartierd. Er waren op lokaal niveau ook industrietakken die juist goed gedijden onder de oorlogsomstandigheden. Een noemenswaardige hiervan was de klompenindustrie die profiteerde van de sterk gestegen klompenprijzen, veroorzaakt door de grote bestellingen van het Ministerie van Oorlog.¹³ De oorlog veroorzaakte bovendien een groeiend tekort aan voedsel en levensmiddelen, zodat een distributiesysteem werd opgezet dat niet alleen moest garanderen dat iedereen een gerantsoeneerde hoeveelheid ontving, maar ook dat prijsopdrijving werd voorkomen.¹⁴ Op verschillende plaatsen in Brabant verschenen conservenfabrieken voor langer houdbare voedingsmiddelen. Liempde had ondertussen niet zozeer te maken met voedseltekorten, als wel met de rantsoenering van kunstmest, zaad en veevoer. Boeren werden verplicht consumptiegranen in te leveren tegen Amerikaanse maïs. De controle op deze distributie was zo streng dat Brabantse boeren, ook uit Boxtel en Liempde, deelnamen aan de grote protestacties van september 1917 in 's-Hertogenbosch.

6. De neutraliteit onder druk

Het leger en de autoriteiten konden niet helemaal voorkomen dat de Entente en de Centrale Machten heimelijk probeerden voet aan de grond te krijgen in Nederland. Nederland diende zich voor beide allianties behalve als smokkelstation ook aan als uitwisselingsplaats voor spionnen. Dit breidde zich uit naar de levendige propagandastrijd tussen Nederlandse kranten die door Londen of Berlijn waren betaald om de Nederlandse publieke opinie te bewerken.¹⁵ Voor de Duitse Generale Staf was de Nederlandse media een welkom instrument om via neutrale kanalen hun hardhandige optreden tegen de Belgische bevolking en de verwoesting van Belgische en Noord-Franse steden te beargumenteren.¹⁶

Acute inbreuken op de neutraliteit vonden gedurende de gehele oorlog plaats in de vorm van incidenten tussen Duitse en Britse schepen in de territoriale wateren. Achtervolgingen tussen Duitse en Britse schepen vonden soms tot in het zicht van de Hollandse en Zeeuwse kusten plaats. Een enkele keer kwamen Nederlandse plaatsen in de buurt van de grenzen onder vuur te liggen. Een ernstig incident vond plaats in de nacht van 29 op 30 april 1917, toen een Britse piloot Zierikzee verwarde met de Duitse U-bootbasis te Zeebrugge en zes 'heksenketels' afwierp met drie doden en aanzienlijke materiële schade in het centrum tot gevolg. Aanvankelijk verwierpen de Britten alle verantwoordelijkheid, maar naderhand erkenden ze schuld en kwamen de regering en de gemeente Zierikzee tegemoet in schadeloosstelling.¹⁷

Ten gevolge van de duikbotenoorlog werden tientallen Nederlandse koopvaardij schepen in de Noordzee na waarschuwing door de Duitsers getorpedeerd, omdat ze uit Britse havens afkomstig waren, of goederen vervoerden die als oorlogsmaterieel werd bestempeld. 'Oorlogsmaterieel' werd door zowel de Britten als de Duitsers met het verstrijken van de oorlog steeds breder gedefinieerd. Aanvankelijk ging het om wapens en munitie, maar daar vielen later ook voedsel en kleding onder.¹⁸ De Duitse autoriteiten waren echter bereid om de getorpedeerde schepen te compenseren wanneer bleek dat er te vlug of abusievelijk was

¹³ Coenen, *Baanderheren, boeren & burgers. Een overzicht van de geschiedenis van Boxtel, Liempde en Gemonde*, p. 354.

¹⁴ Coenen, *Baanderheren, boeren & burgers*, p. 354.

¹⁵ Moeyes, *Buiten schot*, pp. 223-225.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 262.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 181-187.

gehandeld, of wanneer na onderzoek bleek dat er toch geen oorlogsmaterieel aan boord was. Het kweken van 'goodwill' met Den Haag had bij deze tegemoetkomingen door Londen en Berlijn altijd op de eerste plaats als doel Nederland uit de oorlog te houden, door het land niet tegen zich in het harnas te jagen.

In de laatste oorlogsjaren kwam de Nederlandse positie van beide zijden echter onder zware druk te staan. Toen Duitsland in het voorjaar van 1917 de onbeperkte duikbotenoorlog verkondigde, vaardigde de Nederlandse regering de rederijen een uitvaarverbod op, waarop de Britten Nederlandse schepen in Engelse havens in beslag namen. Vanaf het moment dat de Verenigde Staten dat jaar in de oorlog betrokken raakten, verhardde de geallieerde positie zich ten aanzien van Nederland. Zonder acht te slaan op haar afzijdigheidspolitiek eiste de Entente botweg van Den Haag dat zij deelnam in het strikte handelsembargo tegen Duitsland en bovendien medewerking verleende aan het Amerikaanse troepentransport door de gevorderde Nederlandse schepen zonder uitzicht op compensatie af te staan. De voorwaarden waarop Den Haag dat bereid was te doen, werden van de hand gewezen: Nederland werd geen andere keus geboden dan zich te schikken naar de wensen van de Entente.

Ondertussen begonnen ook de Duitsers hun geduld te verliezen met Den Haag. Ten tijde van de oorlog was het soms al bijna tot openlijke oorlog gekomen, maar conflicten met de Duitse Generale Staf werden tot dan toe nog op diplomatieke wijze opgelost. Een nieuw conflict diende zich aan in de zomer van 1917, toen de regering zwichtte onder de Duitse eis om het transport van zand en grind door Zuid-Limburg voort te zetten, wat tot Engelse protesten had geleid. Ofschoon het geen manschappen of wapens betrof, stond Londen erop dat het om oorlogsmaterieel ging, aangezien dit de hoofdbestanddelen waren voor beton dat gebruikt werd voor de aanleg van fortificaties, en daarom was dit in strijd met de Nederlandse afzijdigheid. Den Haag slaagde er ook toen weer in om tot een vergelijk te komen met zowel de Britten als de Duitsers en uit een gewapend conflict te blijven.¹⁹

7. Het einde van de oorlog

Op 11 november 1918 tekende een lid van het nieuwe Duitse kabinet Matthias Erzberger de wapenstilstand: de Duitse oorlogsmachinerie was overbelast, communistische bewegingen stuurden aan op revolutie en sinds de deelname van de Verenigde Staten was de kans op een overwinning op het slagveld uiterst gering geworden. De 'korte, snelle oorlog' waar in 1914 nog over werd gerept, kwam pas ruim vier jaar later en circa twintig miljoen doden verder tot een einde. De oorlog betekende het einde van de monarchie in Duitsland, Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Turkije en de opkomst van de communisten in Rusland. In alle oorlogvoerende landen waren zowel de economie als de maatschappij ernstig ontwricht geraakt en vooral Frankrijk en België hadden enorme verwoestingen geleden. In de vredesverdragen van de daaropvolgende jaren werd volgens nationalistische principes een nieuwe statelijke orde in Europa en het Midden-Oosten in het leven geroepen die niemand tevreden stelde en meer verdeeldheid dan eendracht zaaide.

In 1919, het jaar waarin het uitgeputte en chaotische Duitsland het Verdrag van Versailles werd opgelegd met als doel om haar economische onafhankelijkheid en militaire draagkracht definitief te breken, keerden in Nederland de meeste dienstplichtigen terug naar huis. Een soort belegsmentaliteit bleef net als in Duitsland echter bestaan, wat onder andere blijkt uit de oprichting van burgerwachten van oud-militairen en burgers. Zij moesten in het bijzonder de nieuwe communistische dreiging af zien te slaan.

De afzijdigheidspolitiek had misschien haar doel gediend in het voorkomen dat Nederland aan het oorlogsgeweld ten prooi viel, maar internationaal had Nederland aan reputatie ingeboet. De neutraliteit als zodanig werd niet bekritiseerd, maar wel dat Den Haag zich belachelijk had gemaakt door zich niet resoluter op te stellen.²⁰ Een andere netelige kwestie die mogelijk tot

¹⁹ D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek*, pp.72-73.

²⁰ Moeyes, *Buiten schot*, pp. 322-325. Berucht was met name de Nederlandse poging om met een militair konvooi de zeeverbinding met Nederlands-Indië te herstellen die door de Britse blokkade was verbroken. Het was bedoeld

internationale spanningen had kunnen leiden, betrof het asiel dat de Duitse keizer in Nederland was verleend.²¹

Vooraf de relatie met België was direct na de oorlog slecht door onenigheid omtrent de kosten die de opvang van Belgische vluchtelingen en de internering van militairen teweeg hadden gebracht. Daar kwam bij dat een invloedrijk segment van de Belgische regering voor enige tijd speelde met het idee compensatie voor geleden oorlogsschade te eisen in de vorm van gebiedsuitbreiding ten koste van Nederland. Om geostrategische redenen bestond er interesse om Zeeuws-Vlaanderen en Limburg in te lijven, maar de Ententemachten zagen geen zinnige reden om Nederland op te laten draaien voor de schadeloosstelling van België, temeer omdat de bevolking in deze provincies Nederlands wenste te blijven en annexatie dus in strijd was met het principe van nationale zelfbeschikking. De Belgische regering sprak zich toen ook officieel uit tegen deze annexatieplannen.²²

8. Het Interbellum

Na de wapenstilstand was het normale dagelijkse leven weer langzaam op gang gekomen, maar de gevolgen van de oorlog waren jaren later nog voelbaar. Dit was vooral in de landbouw het geval. Door de aanvoer van goedkoop graan uit de Verenigde Staten en Canada waren de graanprijzen in de loop van de jaren twintig zo laag, dat Nederlandse boeren onmogelijk konden concurreren. De toegenomen vraag naar schaars geworden grondstoffen had bovendien een stijging in lonen en prijzen teweeggebracht. Vooral in de bouw werden hogere lonen geëist, terwijl bouwmaterialen veel duurder waren geworden.²³

In 1931 vond in Wenen de Creditanstalt-crisis plaats: de naschok van de Beurskrach van 1929 die Europa in de Grote Depressie meesleurde. Deze ineenstorting van de wereldeconomie kan in veel opzichten worden beschouwd als het meest desastreuze langetermijneffect van de oorlog. De wereldeconomie was compleet ontwricht geraakt door de centrale positie van het failliete Duitsland in het internationale financiële verkeer. Ook Nederland werd geteisterd door de Grote Depressie. De dan 11.500 inwoners tellende gemeente Boxtel had te maken met een schuldenlast die omstreeks 1935 was opgelopen tot de kolossale som van anderhalf miljoen gulden. Op grote schaal heerste er armoede en een aanzienlijk deel van de bevolking was aangewezen op de liefdadigheid van kerkelijke instanties zoals de Sint-Vincentius- en Sint-Elizabethverenigingen.²⁴

De combinatie van massale werkloosheid, tekorten, slecht functionerende democratieën, wantrouwen op de vrije markt, de teleurstellende afloop van de oorlog en de angst jegens het communisme creëerde in vrijwel alle Europese landen een klimaat waarin extreemrechts en ultranationalisme konden gedijen. Duitsland, zwaar vernederd en in ernstige economische depressie, bleek een ideale voedingsbodem te zijn voor extreemrechtse groeperingen die uit waren op vergelding en de vernietiging van het Verdrag van Versailles dat Duitsland in een wurggreep hield. De opkomst van Adolf Hitler in 1933 die hierdoor mogelijk was geworden, werd in het buitenland met gemengde gevoelens gevolgd.

als gebaar om te laten zien dat Nederland nog in staat was om onafhankelijk actie te ondernemen, maar het effect werd grotendeels tenietgedaan door de Britten van tevoren toestemming te vragen.

²¹ De Duitse keizer Wilhelm II week op 10 november vanuit het Duitse militaire hoofdkwartier te Spa uit naar Eijsden, waar zijn verzoek tot asiel door de Nederlandse regering werd ingewilligd. De keizer ondertekende op 28 november zijn troonsafstand op kasteel Amerongen, waar hij tot 1920 te gast was. Tot zijn overlijden in 1941 woonde hij daarna in comfortabele ballingschap in Huis Doorn op de Utrechtse heuvelrug. De Nederlandse regering weigerde in te gaan op Britse en Franse verzoeken tot uitlevering van de keizer, zodat hij kon worden berecht, wederom op grond van Nederlands principiële neutraliteit.

²² Moeyes, *Buiten schot*, pp. 352-355. De Belgische gebiedsuitbreiding bleef uiteindelijk beperkt tot Eupen-Malmedy en Neutraal-Moresnet (tezamen het Duitstalige deel van België).

²³ Coenen, *Baanderheren, boeren & burgers*, p. 354-355.

²⁴ G. Segers, *Beelden uit de Bezettingjaren*, Hapert, Uitgeverij De Kempen B.V., 1984, pp. 7-8.

9. Slot: een nieuwe oorlogsdreiging

Vanaf 1936, toen de gehekelde bepalingen van het Verdrag van Versailles één voor één werden overtreden, nam het nazibewind een uitgesproken vijandige houding aan ten opzichte van het buitenland. Het Rijnland werd opnieuw gemilitariseerd en in 1937 volgde de expliciet verboden *Anschluss* van Oostenrijk. Het Sudetenland, het Duitstalige grensgebied van Tsjecho-Slowakije, werd Duitsland tijdens de Conferentie van München op 29 september 1938 met instemming van Groot-Brittannië, Frankrijk en Italië toegezegd in de hoop daarmee toekomstige vijandige annexaties te hebben afgekocht. Naar aanleiding hiervan zond het Boxtelse gemeentebestuur de Britse premier Neville Chamberlain een felicitatie die hij erg op prijs stelde.²⁵ Het Sudetenland bleek echter het begin te zijn van de militaire agressie. Hitlers volgende stappen waren Bohemen en Moravië (hedendaags Tsjechië), de Vrije Stad Danzig en de voormalige Duitse gebieden die sinds 1919 aan Polen en Litouwen waren toegewezen. Tot grote verbijstering van het buitenland sloot hij in 1939 bovendien het Molotov-Ribbentrop-pact met Sovjetleider Jozef Stalin, aartsvijand nummer één van het nazisme. Dit non-agressieverdrag stelde Hitler en Stalin in staat om Polen onderling op te delen en binnen te vallen, zonder dat ze met elkaar onmiddellijk in oorlog verwickeld raakten.

Deze internationale ontwikkelingen hadden de Nederlandse regering er sinds 1936 toe aangezet om weer te investeren in defensie. De verwachting heerste dat de volgende oorlog door het intensieve gebruik van luchtmachten en geavanceerdere technieken veel dynamischer van karakter zou worden dan de verstarde loopgravenfronten die de Eerste Wereldoorlog kenmerkten. Mocht het weer tot oorlog komen (en dat leek steeds waarschijnlijker), dan kon Nederland er ook nu niet zeker van zijn dat haar neutraliteit gewaarborgd bleef. Er werden tanks en wapens besteld en op cruciale punten verdedigingsbouwwerken geplaatst. In Oost-Brabant, tussen Grave en Weert, werd de Peel-Raamstelling aangelegd en er verschenen bunkers langs de Zuid-Willemsvaart en de toegangswegen naar de bruggen over het Hollands Diep en de Maas. Oost-Brabant veranderde in vier jaar tijd in een vestinggordel van defensiekanalen en betonnen kazematten, in afwachting van wat eventueel mocht komen.²⁶

²⁵ Segers, *Beelden uit de Bezettingsjaren*, p. 7.

²⁶ Uytven, *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, pp. 642-643.

Literatuur

AERTS, R., e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990*, Nijmegen/Amsterdam, Uitgeverij SUN, 1999, 2007;

AKER, VAN DEN, T. en OERS, VAN, P., *Boxtel: Kijk nòu 'ns! Verkenning van Boxtel – met woord en beeld – in verleden en heden*, Boxtel, Stichting/Weekblad Brabants Centrum, 2002;

COENEN, J., *Baanderheren, boeren & burgers. Een overzicht van de geschiedenis van Boxtel, Liempde en Gemonde*, Boxtel, Æneas, 2004;

DORENBOSCH, P. *Boxtel in oude ansichten*, Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1974;

HELLEMA, D., *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek*, Utrecht, Uitgeverij het Spectrum, 1995, 2006;

MOEYES, P., *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918*, Amsterdam, Uitgeverij De Arbeiderspers, 2001;

SEGRS, G., *Beelden uit de Bezettingsjaren*, Hapert, Uitgeverij De Kempen B.V., 1984;

UYTVEN, VAN, R., e.a., *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*, Leuven, Waanders Uitgevers, 2011.